

Refleksion i praksis
REFLEKSION

Skriftserie | Nr. 4/2009

RUML | Institut for Filosofi & Idéhistorie | Aarhus Universitet

PROFESSION,
REFLEKSION
OG BALANCERET
KONVERSATION

JESPER BJELSKOU
& ANETTE SAMSE

Sygeplejerskeuddannelsen
University College Lillebælt
& Institut for Filosofi og Idéhistorie
Aarhus Universitet

Refleksion i praksis: skriftserie
© Forfatterne og RUML, 2008
ISBN 978-87-92454-00-3

Redigeret af: Steen Wackerhausen & Anette Samsø

Ansvarshavende redaktør: Steen Wackerhausen
Layout: Line Bak Bräuner
Opsætning: Anette Samsø

Sat med Helvetica, Adobe Garamond Pro, Myriad Pro
Trykt på SUN-TRYK, Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab og Humaniora, Aarhus Universitet

Nærværende skriftserie er en integreret del af det tværfaglige forskningsprojekt: Refleksion i praksis. Forskningsprojektet er udført i samarbejde med en lang række uddannelsesinstitutioner (MVU) samt forskere ved danske og udenlandske universiteter. Forskningsprojektet indgår under forskningsfokusområdet: Videnssamfundet, ved Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Indhold, metodevalg, fremstillingsform samt synspunkter artikuleret i de enkelte publikationer er udelukkende udtryk for forfatternes egne opfattelser og valg. Disse er ikke nødvendigvis i overensstemmelse med opfattelser hos andre deltagere i forskningsprojektet. Ej heller skal de anses som udtryk for positioner, der forfægtes af Institut for Filosofi og Idéhistorie eller RUML.

Alle publikationer i skriftserien har været genstand for anonym peer review og efterfølgende korrektioner fra forfatternes side. Den redaktionelle korrektur har af interdisciplinære hensyn haft en relativ begrænset karakter, hvorfor den endelige indholdsmæssige redigering og sproglige korrektur af publikationer er de enkelte forfatteres ansvar.

Skriftseriens publikationer er underlagt de til enhver tid gældende regler for copyright. Kopiering, elektronisk mangfoldiggørelse eller anden gengivelse af skriftserien eller dele deraf er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomsten imellem Undervisningsministeriet og Copy Dan. Al anden udnyttelse anses som krænkelse af ophavsret, jf. dansk lovgivning.

RUML
Afdeling for Filosofi
Institut for Filosofi og Idéhistorie
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
Bygning 1465-1467
8000 Århus C
www.ruml.au.dk/refleksion

Profession, refleksion og balanceret konversation

JESPER BJELSKOU & ANETTE SAMSE
University College Lillebælt
& Aarhus Universitet

Profession, refleksion og balanceret konversation

Denne artikel adskiller sig fra mange andre ved at være et forsøg på at formulere en skitse til ”en ontologi” eller måske rettere sagt en metafysisk afklaring for arbejdet med refleksion i professionsområdet. Der er tale om en skitse og ikke om en fyldestgørende og færdigformuleret ontologi eller metafysik, idet mange indvendinger stadig kan rejses på mange forskellige niveauer. Vi mener dog, at den fremlagte ontologi/ metafysik er tilstrækkeligt gennemtænkt og gennearbejdet til at kunne fungere som et kvalificeret afsæt for konkrete dialoger i professionsområdet, der tematiserer spørgsmålet: Hvordan kan vi systematisere og kvalificere vort arbejde med refleksion inden for professionsområdet?

Da der ikke hersker den store tvivl om, at professionsuddannelserne kalder på anvendelse af refleksive kompetencer i teori såvel som i praksis eller om manglen på vort fyldestgørende og færdigformulerede standpunkt, lader vi det være op til læseren at vurdere, hvorvidt vort forsøg på at tænke inden for rammerne af en balanceret konversation med os selv, hinanden og verden – lykkes.

Artiklens struktur er fremadskridende, og en endelig tilslutning til de pointer, vi løbende fremsætter, forudsætter en anerkendelse af de forudgående. Sagt med andre ord: Hvis man ikke kan tilslutte sig de pointer, der fremsættes i løbet af artiklen, smuldrer grundlaget for en tilslutning til vor påstand om, at tempoet inden for professionsområdet bør sænkes. Indholdsmæssigt falder artiklen i fem afsnit, der bygger op til konklusionen på, hvad vi mener de konkrete dialoger i professionsområdet bør tage afsæt i. Under afsnittet ”Refleksion og verdensanskuelse” forsøger vi at definere fænomenet refleksion ved at tage udgangspunkt i menneskets kapacitet til at kunne anlægge to forskellige anskuelser på verden ved at vælge sin position, sin tilgang til verden. Under afsnittet ”Forudsætninger for refleksionens tilpasning til praksis” fremstiller vi vor umiddelbare omgang med verden og os selv som medieret af særlige legemliggjorte modeller, der kobler handling og mening. Under ”Refleksionens vilkår og udviklingspotentialer” fremsætter vi pointen: Givet de forudgående forhold – bør mennesker have en rimelig indflydelse på de særlige modeller, hvorigennem de relaterer sig til verden. Under ”Den praktiske ubalance” diagnosticerer vi

en ubalance på det kategoriale niveau, der udgør en forhindring for indfrielse af det ideal, vi definerede under ”Refleksionens vilkår og udviklingspotentialer”. Endelig forsøger vi under afsnittet ”Den balancerede adgang til praksis” at udpege rammerne for, hvordan vi mener, arbejdet med refleksion inden for professionsuddannelsesområdet bør tage sig ud. En sænkning af tempo synes, som Isabella Stengers peger på, at være en forudsætning for etablering af en balanceret dialog med os selv, hinanden og verden.

Refleksion og verdensanskuelse

Artiklens perspektiv skal ses i lyset af en udviklingsorienteret kritisk humanisme (Juul Jensen, 1996, 1999 & 2002) såvel som i den tradition for praksisforskning, der er funderet i kritisk psykologi (Mørck & Nissen, 2005; Højholt, 2005). Den kritiske psykologi kan ses anvendt som grundlag i aktuelle analyser af professionsuddannelsesområdet (Fauske, 2006). Herudover er perspektivet inspireret af forskellige filosofiske analyser af humanistiske perspektivers uddannelsesmæssige relevans (Wackerhausen, 2002; Nussbaum, 1997), som kan ses anvendt i aktuelle uddannelsesmæssige bestræbelser inden for professionsområdet (Nergård, 2005).

Refleksion knyttes i denne artikel til den særlige menneskelige kapacitet, der består i at kunne anlægge to forskellige typer af synspunkt på verden. I den ene type synspunkt anskues verden ”indefra”, dvs., verden anskues fra en bestemt position i verden. I det andet synspunkt anskues verden ”udefra”, forstået således at verden fremtræder i et helhedsperspektiv, der inkluderer, men også transcenderer synspunktet ”inde-fra”.

I *A View from Nowhere* formulerer Thomas Nagel synspunktet på følgende måde:

How to combine the perspective of a particular person inside the world with an objective view of that same world, the person and his viewpoint included. It is a problem facing every creature with the impulse and the capacity to transcend its particular point of view and to conceive of the world as a whole. (Nagel, 1986, p. 3).

Det interessante er pointen, Nagel drager vor opmærksomhed hen imod, nemlig: At der findes to forskellige positioner, man kan anskue verden ud fra. Man kan enten være placeret ”inside the world”, eller man kan være placeret i en position, hvorfra man tilstræber ”an objective view of that same world, the person and his viewpoint included”.

En tilsvarende måde at differentiere på, ser vi hos Steen Wackerhausen, når han inspire-

ret af Hubert Dreyfus & Stuart Dreyfus samt af Harry Frankfurt definerer begrebet og fænomenet refleksion i to forskellige ordener – henholdsvis refleksion af 1. og 2. orden. Refleksion af 1. orden bestemmer Wackerhausen som den refleksion, der foregår hos et menneske, der har en bestemt position i en bestemt kontekst, hvor refleksionen er rettet imod et bestemt fokus ud fra en bestemt hensigt (Wackerhausen, 2008). Forestil dig følgende scenario som eksemplificering af 1. ordens refleksion: Hvis du står i dit køkken og skal lave mad til din familie, reflekterer du måske over, hvilken madret du helt konkret skal lave. Du reflekterer med de ressourcer, du har til din rådighed; du reflekterer ud fra de interesser og værdier, du har i den givne situation; og du reflekterer inden for den bestemte kontekst, der udgøres af køkkenet og de øvrige bindinger, der eksisterer i din madlavningspraksis. Pointen i 1. ordens refleksion er nemlig, at den udføres af en bestemt person, der befinder sig i en bestemt situation.

Refleksion af 2. orden adskiller sig fra 1. ordens refleksionen ved at have 1. ordens refleksion som sin genstand. Dvs., hvis du – i stedet for at tænke ud fra din position i køkkenet – tænker ud fra en position, hvor du ser på dig selv og din adfærd i køkkenet, så giver det mulighed for at se, hvilke rammer, motiver, konkrete madvarer, idéer om mål, etc., der er i spil, når du står i dit køkken og er fokuseret på at fremstille et måltid. Hvad er det, du har at tænke med? Hvilke muligheder og begrænsninger er du underlagt i selve situationen? Hvilke ”ernæringsmønstre” er du indfiltreret i som beboer i en særlig del af Danmark, der er et land i den vestlige del af verden – med de særlige traditioner for ernæring, der kendetegner dette geografiske og kulturelle område?

En lignende skelnen af refleksionsbegrebet finder vi hos Donald A. Schön, der skelner imellem *reflection-in-action* og *reflection-on-action*. *Reflection-in-action* er en fleksibel, refleksiv ”konversation med situationen”, som det reflekterende menneske har med den situation, vedkommende befinder sig i (Schön, 1995). Dette betyder i forhold til ovenstående eksempel, at refleksiviteten består i, at du er responsiv i forhold til særlige kontekstuelle forhold. Responsivitet betyder i nærværende sammenhæng, at de rammer, du oprindeligt havde nedlagt over situationen, kan tilpasses. Du har måske en plan om, at du vil lave boller i karry, men vælger at lade dit barn deltage i madlavningen, samtidig med at du bliver opmærksom på nogle bestemt ingredienser i dit køkken, hvilket giver dig mulighed for at lave et andet og bedre måltid, end du umiddelbart havde tænkt dig. Dit barn kan måske ikke lide boller i karry, så du vælger måske i stedet at lave frikadeller, tomatsovs og fuldkornspasta, hvilket ud fra et ernæringsmæssigt synspunkt kan opleves som et sundere måltid end boller i karry – set i lyset af at det naturlige tilbehør til boller i karry er ris, og du kun har hvide jasmin-ris til din rådighed i køkkenet. I *Reflection-*

on-action derimod gøres hele situationen – inklusiv din placering i den – til genstand for refleksion, hvorved der kan sættes fokus på nogle af de indre og ydre bindinger, du er underlagt som handlende væsen.

Af det foregående fremgår det, at både Nagel, Wackerhausen og Schön skelner imellem på den ene side at tænke ud fra en defineret position i verden og med en bestemt handlingsrettet orientering og på den anden side at tænke ud fra et perspektiv, hvor verden anskues i et helhedsperspektiv, der inkluderer, men også transcenderer ens egen handlingsorienterede position. Denne skelnen kan nu formuleres på følgende måde: Vi kan dels tænke ud fra en position, hvor vi – i kraft af at være en bestemt person med en bestemt position i verden – ser ud på verden og står i et forhold til verden og til os selv på en sådan måde, at vi *er i handlingen*, og vi er *i vore følelser*. Men vi kan også tænke ud fra en position, hvor vi *ude fra ser på os-selv-i-verden*, altså ud fra et helhedsperspektiv, hvor vi forholder os observerende i forhold til både den ydre verden og den indre verden, forstået som vort eget indre liv.

Forudsætninger for refleksionens tilpasning til praksis

Opgaven er nu at påpege det forhold, der består i, at den umiddelbare forholdensig-til-verden medieres af nogle særlige legemliggjorte modeller, når et menneske fra sin position i verden relaterer sig handlingsorienteret og emotionelt til verden. Med termen 'legemliggjorte' menes, at der er tale om nogle modeller, der kobler handling og mening. Dermed sagt forstås fænomenet handling som intervention i såvel den ydre som den indre verden, og fænomenet mening forstås som en fortolkning af både den ydre og den indre verden. Modellerne er ikke udelukkende mentale eller abstrakte; de indeholder både elementer, der er særlige for den enkelte – og elementer der deles imellem mennesker, altså elementer som kobler på tværs imellem mennesker. Dette forhold henviser Uffe Juul Jensen til med begreberne *prototyper* og *standardprocedurer*. Juul Jensen skriver:

Our ideals and abstractions are rooted in concrete practices, they are not primarily in our minds, but are in use in our practice as prototypes and standard procedures regulating practice. (Juul Jensen, 1987, p. 93).

Sagt med andre ord: Disse legemliggjorte modeller regulerer måden, hvorpå vi er i verden; måden, hvorpå vi erfarer verden; måden, hvorpå vi erfarer os selv – samt måden, hvorpå vi intervenserer i den ydre såvel som den indre verden. Jack Mezirow forsøger at fange dette forhold vha. begreberne *meningsperspektiver* og *meningsskemaer*. Meningsskemaer er, jf. Mezirow, knyttet til handlinger i bestemte situationer, hvorimod meningsperspektiverne

er bredere perspektiver, der leverer den dybere mening, der er forbundet med de konkrete handlinger (Mezirow, 1990).

Stephen Brookfield prøver derimod at fange dette ved at definere tre former for antagelser, nemlig: paradigmatisk antagelser, foreskrivende antagelser og kausale antagelser. Begrebet *paradigmatisk antagelser* dækker over de grundlæggende antagelser om verden; begrebet *foreskrivende antagelser* dækker over de antagelser, der indeholder situationsspecifikke normer for, hvordan bestemte situationer bør håndteres – og begrebet *kausale antagelser* dækker over de antagelser, som indeholder antagelser om årsagssammenhænge. Brookfield siger:

We are our assumptions – our assumptions give meaning and purpose to who we are and what we do. (Brookfield, 1995, p. 2).

Af ovenstående fremgår det, at både Juul Jensen, Mezirow og Brookfield tilsyneladende er enige om, at målet er at blive klogere på de antagelser, der er indlejrede i de modeller, der regulerer vore forhold til verden og os selv.

Den anden væsentlige pointe, vi ønsker at fremdrage i denne artikel, lyder derfor: Når vi relaterer os til verden ud fra en konkret handlingsorienteret og emotionelt mættet position, er relationen til verden og til os selv medieret af nogle legemliggjorte modeller, der kobler interventionen i verden med fortolkningen af verden, og disse modeller har både individuel og kollektiv karakter. Og dette forhold får nogle særlige konsekvenser for professionsuddannelsesområdet: Dét at blive uddannet til en bestemt profession fordrer nemlig, at man på den ene side – i tilstrækkeligt omfang – lærer at tænke, handle og føle, sådan som ”man gør” inden for den pågældende profession. Den studerende må i et eller andet omfang ”lade sig mærke” af de modeller, der i professionen medierer imellem menneske og verden; og hvis dette ikke sker i tilstrækkeligt omfang, så vil man som studerende slet ikke blive lukket ind i professionen. Omvendt er det også klart, at den studerende ikke skal lade sig helt opsluge af de aktuelle professionsspecifikke modeller, for det er ikke tilstrækkeligt blot at kunne træde ind i professionen og anskue verden ud fra en intern position i professionen, igennem de modeller der for professionens udøvere medierer deres forhold til dem selv og deres omverden. Det er også nødvendigt at tilegne sig øvelse i at kunne forholde sig observerende i forhold til egne såvel som professionens handle- og fortolkningsmønstre. Dette forhold spidsformulerer Steen Wackerhausen som dét at besidde såvel:

evnen til at træde effektivt ind i praksis som evnen til at træde ud af og forholde sig til praksis. (Wackerhausen, 2004, p. 27).

Refleksionens vilkår og udviklingspotentiale

Hidtil er vi nået frem til to væsentlige forhold, nemlig at: 1) Mennesket besidder en særlig refleksionskapacitet; og 2) menneskets forhold til den ydre og den indre verden er medieret. Disse forhold har konsekvenser for den professionelle, idet den professionelle i fornuftigt omfang både skulle kunne indtræde i de særlige måder, hvorpå verdensforholdet medieres inden for professionen – og skulle kunne udtræde af professionen og anskue disse måder ude fra. I forlængelse af disse pointer bør en etisk og politisk pointe formuleres, idet refleksion i praksis bør guides af nogle moralsk forsvarlige rammer – og ikke blot af nogle professionelle rammer, der glimrer med fravær af evt. moralsk forsvarlighed, som fx en tilsidesættelse af professionsforbrugeres syn på egen situation.

Når mennesket har den beskrevne kapacitet til at anlægge to forskellige perspektiver på verden, og når menneskets umiddelbare forholdene sig til verden i det handlingsorienterede, emotionelt mættede perspektiv er medieret af særlige legemliggjorte modeller, så bør hvert enkelt menneske vel også have mulighed for at indtage begge de mulige perspektiver på verden, som mennesket potentielt er i stand til? Hvis dette ikke er muligt, så kan man sige, at en central del af det at være menneske forhindres i at blive realiseret. Og her er det vigtigt at nævne, at det ikke er tilstrækkeligt kun at forstå dette i et individuelt perspektiv, forstået således at man har ret til at regulere sit eget private liv. Dette skyldes, at de modeller, der medierer vor relation til os selv og verden, indeholder delte elementer, der går på tværs af enkeltindivider. En realisering af den fulde menneskelighed vil nødvendigvis inkludere, at mennesker i fællesskab forholder sig netop til de elementer i modellerne, der er delte og går på tværs – og ikke udelukkende udnævnes til bestyrer af sine egne særlige, individuelle modeller. Sagt med andre ord: Så bør mennesker generelt set tildeles en rimelig indflydelse på de modeller, der medierer deres forhold til sig selv og verden. Spørgsmålet er bare: Hvad vil det sige at have en rimelig indflydelse på de modeller, der medierer imellem mennesket og dets indre og ydre verden?

En rimelig indflydelse befinder sig et sted imellem polerne: fravær af indflydelse og uindskrænket indflydelse. Hvis man ingen indflydelse har, så bliver man passivt ført rundt i livet af tilfældigheder og andre menneskers indflydelse; et sådant liv synes ikke at fungere optimalt – slet ikke set fra et eksistentiaalistisk synspunkt, hvor det personlige valg gøres

til en meningsbærende og central del af filosofien. Mennesker har altid et valg, påstår Jean-Paul Sartre, selv i de situationer, der er svære og nærmest umulige at håndtere. I *L'existentialisme est un humanisme* beskriver Sartre et eksempel, hvor en nazist truer med at skyde et menneske, hvis vedkommende nægter at skyde et andet menneske. Selv med en pistol for tindingen og en trussel – om at blive skudt med mindre man skyder et andet menneske – hængende over hovedet, påstår Sartre, at man har et valg. Selvom situationen er skærpet af den alvor, der ligger i at være konfronteret med en potentiel død – enten ens egen eller den andens, så indebærer situationen ikke noget tvingende krav om, at man nødvendigvis skulle vælge at gøre sig skyldig i et andet menneskes død for at spare sit eget liv; man kunne jo vælge at lade sig skyde for ikke efterfølgende at skulle leve med en tung samvittighed. Total fravær af indflydelse synes ud fra et eksistentielistisk synspunkt lige så utopisk som uindskrænket indflydelse i nævnte eksempel. Sandsynligheden for, at en nazist, der er guidet af en rigid ideologi, hvor nogle menneskeliv tillægges værdi og andre ikke – skulle opgive sit foretagende og give køb på magten i situationen, virker urealistisk. Lige så urealistisk som det ville være at kunne overtale eller tvinge nazisten til at opgive sit forehavende. Den indflydelse mennesker bør tildeles i forhold til de modeller, der medierer menneskers forhold til sig selv og verden synes således at harmonere med indflydelsens realistiske spillerum – set i lyset af Sartres eksistentielisme (Sartre, 1946).

Sagt med andre ord: Forestiller man sig, at man har kontrol over modellerne, så sprænger man rammerne for det menneskelige funktionsområde, da det virker kontraintuitivt, at man som menneske kan besidde en sådan kontrol. Elementer af disse modeller overskrider det enkelte menneske. Modellerne medierer imellem biologiske, kulturelle, samfundsmæssige og historiske forhold, og er altså ikke i den forstand af en sådan karakter, at et menneske kan kontrollere dem totalt. Med aristotelisk inspiration – kan man sige, at det menneskelige netop ligger i midten, og at det fortøner sig i ekstremerne. Det er ikke menneskeligt at beherske modellerne 100 %, men det er heller ikke menneskeligt at være 100 % i modellernes vold. At være mennesker ligger et sted imellem at være Gud og at være et dyr. At være menneske indebærer forståelse af sine begrænsninger samtidig med – at man er opmærksom på og bruger sine muligheder.

Mennesket har kapacitet til at føre sit liv ud fra forskellige højere formål. Denne kapacitet kan findes på to niveauer, dels på det individuelle niveau og dels på det kollektive niveau. På det individuelle niveau kommer kapaciteten til udtryk i arbejdet med at definere det/ de højere formål med individets egen livsførelse. På det kollektive niveau kommer kapaciteten til udtryk på det politiske niveau, der udspiller sig på tværs af de enkelte menneskers livsførelse. Via menneskets kapacitet til at etablere et perspektiv på verden – et perspektiv,

der inkluderer menneskets eget subjektive perspektiv, besidder mennesket en potentiel mulighed for at forholde sig til ønsket om, hvilke modeller, der skal mediere menneskets ydre og indre verden.

Menneskets mulighed for at udfolde sine præferencer i forhold til, hvilke modeller det ønsker skal anvendes som mediatorer i forskellige sammenhænge, begrænses ofte af det omkransende samfund; men skal vi følge ræsonnementet i denne artikel, så bør en potentialitet kunne vendes til en aktualitet. Dvs., den potentielle mulighed mennesket besidder i forhold til at kunne vælge de modeller, det ønsker skal mediere dets verden, bør det reelt også have. Inden for professionsområdet er det også netop målet i forhold til mange indsatsen at få professionsforbrugeren til at udfolde denne kapacitet i forhold til deres egne liv. Et eksempel kunne være at få en diabetespatient til at regulere sin diabetes i overensstemmelse med vedkommendes egne individuelle værdier, men også i overensstemmelse med de faktuelle forhold, som har indflydelse på diabetespatientens helbred.

Det handler med andre ord om, at mennesket kan deltage i livet – både dets eget såvel som det kollektive – på en fuldt ud menneskelig måde, hvorved det bruger sin fulde refleksionskapacitet med henblik på etablering og opretholdelse af en balanceret dialog med sig selv, hinanden og verden. Dette ideal indeholder imidlertid et problem, der synes nødvendigt at adressere, nemlig: Ud over de mange konkrete forhindringer for denne udfoldelse, som vi har valgt ikke at fokusere på i nærværende sammenhæng, befinder vi os i en kategorial ubalance, som måske indirekte besværliggør eller måske ligefrem forhindrer en balanceret anvendelse af refleksion for den professionelle og for professionsforbrugeren. Denne ubalance vedrører forholdet imellem subjekt og objekt.

Den praktiske ubalance

Som optakt til at adressere ubalancen kan vi tage udgangspunkt i en konkret kommentar, der er skrevet af en aktør i feltet, nemlig Stefan Hermann. Hermann er rektor på Professionshøjskolen Metropol og fast skribent på *Dagbladet Information*, hvor han i en klumme den 31. maj 2008 efterlyser en tovejs kommunikation imellem forskning, uddannelse og praksis. Hermann kritiserer, at kommunikationen imellem forskning, uddannelse og praksis fremstår, som var den envejs, forstået således at færdigproduceret forskning siver ud i praksis. Hermanns pointe er, at praksis fungerer som genstand for forskning og ikke i tilstrækkeligt omfang indgår som ”aktør” i forskningsfrembringelsen (Hermann, 2008). Den institutionelle ubalance, som Stefan Hermann påpeger, er imid-

lertid ikke tilfældig. Den er et konkret udtryk for en ubalance, der udspringer på et dybere kategorielt niveau. Ubalancen udspringer nemlig af forholdet imellem videnskab og demokrati, af forholdet imellem subjekt og objekt, og den har konsekvenser helt ned på individniveau.

Bruno Latours kritiske analyse af de grundlæggende antagelser, der regulerer vor omgang med os selv og verden kan imidlertid medvirke til at belyse ovennævnte ubalance. I *We Have Never Been Modern* beskriver Latour, hvordan den moderne verden bl.a. skabes via en særlig ”konstitution”, der opdeler verden i subjekter og objekter: mennesker på den ene side og naturen på den anden side. I *Politics of Nature – How to Bring the Sciences Into Democracy* fortsætter Latour sin beskrivelse ved at anvende Platons berømte hulelignelse som model (Latour, 1993 & 2004).

I Platons hulelignelse sidder menneskene fængslet dybt nede i en mørk underjordisk hule, hvor de er afskåret fra sand viden om, hvordan verden i virkeligheden er. Menneskene har siden barnsben været fastlængede og med hovederne fastspændte, således at de kun har haft mulighed for at orientere sig i en retning – imod hulens endnu dybere mørke. Alt, menneskene i hulen har haft mulighed for at se, er skyggebilleder af fx menneskefigurer, der afsløres af en ild, der brænder et godt stykke oppe i retning mod hulens indgang. Skyggebillederne er ikke desto mindre forfalskninger af virkeligheden. Ude af hulen, oppe i solen er det imidlertid muligt at skue virkelighedens sande indretning. I hulelignelsen er det filosofen, der i sin kærlighed til viden vrister sig løs af lænkerne for at gå op i sollyset, hvor det er muligt at skue klart. I Latours omskrivning er det videnskabsmændene, der har evnen til at træde ind i sollyset og hente viden om verdens sande indretning. Videnskabsmændene kan nemlig gå ind i laboratoriet og skue verden i den særlige iscenesættelse, der kaldes videnskab.

Latour hævder, at ”den moderne konstitution” opererer med en sådan todelt verdensopfattelse. På den ene side har vi subjekterne – menneskene, der kan tale, men ikke se verden i sig selv; på den anden side har vi de objekter, som verden er opbygget af – objekter, der ikke er menneskelige, og som ikke kan tale. Subjekterne og objekterne forbinder Latour på følgende måde: Nede i hulen har vi politikken. Politik består i at få repræsenteret de mange subjektive meninger og holdninger på en sådan måde, at der kan tages beslutninger om, hvordan vi regulerer vor menneskelige verden. Oppe i solen har vi videnskaben, der består i at skabe viden om verden. Det handler om at få verden repræsenteret i teorier på en sådan måde, at vi ved noget om den verden, hvori vi lever. Latours særlige greb er at se på begge områder på samme tid og pege på, hvordan det begge

steder handler om repræsentation. I politikken er det repræsentationen af subjekterne, i videnskaben er det repræsentationen af objekterne. Vi har valgt at læse Latour således, at en samtidig anskuelse af begge disse områder nødvendigvis må indebære en ubalance, idet det udelukkende er videnskabsmændene, der kan bevæge sig frem og tilbage imellem de to adskilte områder, som verden opdeles i. Og dette efterlader politikken impotent, forstået således at videnskaben kan repræsentere objekterne ind i det politiske, subjektive felt; imens politikken ikke på tilsvarende vis kan repræsentere subjekterne ind i videnskaben, det objektive felt.

Denne dybtliggende ubalance får konsekvenser både på institutionelt niveau og på individniveau. I det omfang ubalancen ikke erkendes, ikke gøres til genstand for opmærksomhed, kan det have den uheldige konsekvens, at den professionelle ikke kan etablere en ordentlig demokratisk relation til professionsforbrugeren. Det kan nemlig ikke rationelt artikuleres, at professionsforbrugersens perspektiv skal bringes på banen på en særlig måde. Med Latours hulebillede in mente, kan professionsforbrugeren kun tildeles rollen som en person, der har holdninger, men ikke har videnskabelig viden, der bør ageres i forhold til; hvilket er et problem. Selvom den studerende igennem sin uddannelse har lært, at det er vigtigt at inddrage professionsforbrugeren – og derfor vitterlig tror, at vedkommende i sin professionsudøvelse etablerer en demokratisk relation til vedkommende, så sker det ikke nødvendigvis i virkeligheden. Mekanismen bag dette kunne se ud som følger: I det omfang at ubalancen er uerkendt internt i professionsuddannelsesområdet, er det let at forestille sig, at den studerende på trods af alle pædagogiske skueværdier mødes som en, der ikke i udgangspunktet ved; men som netop i kraft af sin introduktion til den videnskabeligt funderede viden om den objektiverede virkelighed opnår adækvat viden. Problemet ved en uerkendt ubalance internt i professionsområdet er, at introduktionen til den videnskabeligt funderede viden om den objektiverede virkelighed på den ene side indlemmer den studerende i et professionelt fællesskab; imens den på den anden side er medvirkende til, at den studerende distancerer sig fra personer, der falder uden for professionen, det være sig professionsforbrugere og andre samfundsborgere.

Den balancerede adgang til praksis

Hvad gør vi ved denne problematik? Hvis vi skal følge ræsonnementet i denne artikel, så må vi erkende, at vi har brug for at skabe plads til, at den refleksion, der er skitseret ovenfor, kan udfolde sig. Vi har brug for – på det organisatoriske niveau – at gøre nogle bestemte ting, der gør dette muligt. Vi har brug for i fællesskab, på lokalt niveau at forholde os til

de modeller, der regulerer vor praksis inden for den organisation, vi måtte befinde os. Vi har brug for at tale med hinanden, men på en måde, hvor vi ikke lader os lokke ind i de sædvanlige mønstre; noget tyder på, at det vil gavne os at sætte tempoet ned – og i det lys bliver Isabelle Stengers interessant.

Isabella Stengers har forsøgt at formulere nogle retningslinjer for en balanceret omgang med praksis, hvor videnskab og demokrati tænkes sammen. Og hun synes derfor relevant for os i professionsuddannelsesområdet, når vi skal lade os vejlede til at revidere vor praksis med henblik på understøttelse af en refleksionspraksis ud fra den ontologi/ metafysik, der er forsøgt skitseret i denne artikel.

I *For en demokratisering af videnskaberne* påstår Stengers, at virkeligt demokrati fordrer, at alle implicerede parter i en sag tildeles stemmeret:

Ifølge dette perspektivet ville altså det første imperativ for et samfunn som vil være virkelig demokratisk, samtidig være like grunnleggende for konstruksjonen av rasjonelle svar på de problemene et slikt samfunn møter. Våre kunnskaper og videnformers kvalitet, deres kapasitet til å være på høyde med den virkeligheten de angår, ville da ha et eneste kriterium: at alle de som kan gjøre gjeldende en dimensjon av denne virkeligheten, blir aktivt interessert, at alle de som bidra til at det problemet vi stiller oss i forhold til "virkeligheten", blir i stand til å ta i betraktning de mangfoldige kravene denne virkeligheten pålegger oss. Og der hvor de andres viten ikke er i stand til å foreskrive noen nyskaping, til å fremtvinge nye problemer, der hvor kundskapsproduksjonen stopper og erstattes med en underkastelse under makten, vil vi på én og samme tid befinne oss utenfor demokratiet og utenfor rasjonaliteten og dette i navn af den almeninteressen som blir ansett for å transcendere de partikulære interesser, i navn af den rasjonaliteten som opinionen ventes at tie foran. (Stengers, 1997, pp. 78-79).

Stengers argumenterer for, at diskussionen vedr. menneskelige subjekter og viden om verden objektiveret i videnskabelige teorier ikke bør stagnere, idet en sådan stagnation nødvendigvis må indebære, at subjekter, dvs. mennesker – på en eller anden måde tvinges til at underkaste sig den objektiverede viden, således at vi må erkende, at vi har forladt demokratiet, at vi har forladt rationaliteten. I det øjeblik det ikke lykkes os at skabe en meningsfuld udvekslende sammenhæng imellem menneskers fortolkninger af sig selv, deres verden og den objektiverede viden – i det øjeblik bevægelsen frem og tilbage går i stå, må vi erkende, at vi har forladt idealet.

Spørgsmålet er: Hvad skal vi gøre for at opretholde bevægelsen i den ønskede retning?

Vi skal sætte tempoet ned, hævder Stengers. I ”The cosmopolitical proposal” skriver hun:

How can we present a proposal intended not to say what is, or what ought to be, but to provoke thought, a proposal that requires no other verification than the way it is able to slow down reasoning and create an opportunity to arouse a slightly different awareness of the problems and situations mobilizing us? (Stengers, 2005, p. 994).

Stengers referer til idioten som karakter. Idioten er en, der ikke taler sproget; idioten er en, der ikke ved, hvad der er vigtigt. Det er evident, at der findes viden i vore mangfoldige former for praksis, men ifølge Stengers stiller idioten det krav til os, at vi sætter tempoet ned – og at vi ikke fejlagtigt tror, vi besidder meningen med den viden, vi har.

Hun fortsætter:

All have to be present in the mode that makes the decision as difficult as possible, that precludes any shortcut or simplification, any differentiation between that which counts and that which does not. (Stengers, 2005, p. 1003).

Og videre:

In short, it opens up the possibility that the idiots murmuring being answered not by the definition of what is more important but by the slowing down without which there can be no creation. (Stengers, 2005, p. 1003).

I stedet for rutinemæssigt at begive sig til at belære idioten/ den uvidende på baggrund af den objektiverede viden, skal vi sænke tempoet. Det har vi valgt at tolke som om, vi skal øve os i ”at synke ned i nuet”. Vi skal øve os i at udføre en dobbelt bevægelse, der både går indad og udad. I forhold til den ’indadrettede bevægelse’ må vi etablere et rum, hvor både undervisere og studerende kan flytte fokus dybere ind i sig selv og indtræde i et mere observerende forhold til sig selv. I forhold til den ’udadrettede bevægelse’ må vi etablere et rum, hvor både undervisere og studerende i fællesskab kan eksplicite en gradvist mere omfattende forståelse af den samfundsmæssige, kulturelle, historiske, institutionelle og eksistentielle kontekst, der omgiver mødet imellem den professionelle og professionsbrugeren/ borgeren. Vi skal med andre ord arbejde med en kombination af en fælles udøvelse af kritisk refleksion og en individuel udøvelse af meditationspraksis. I begge former for praksis gælder det om at transcendere det isolerede subjekt. Via den kritiske, refleksive bestræbelse afsløres idéen om et isoleret subjekt som en historisk og samfundsmæssigt konstrueret størrelse. Via den kontemplative, meditative bestræbelse kan

vi øve os i at forholde os observerende til den indre, subjektive verden.

Inspiration til dette arbejde kan vi finde flere steder, fx hos: Claus Otto Scharmer, der beskriver teknikker til kollektiv, kreativ refleksion (Scharmer, 2007; Senge et. al., 2007). Finn Thorbjørn Hansen og Jørgen Glerup leverer nogle bud på, hvordan Scharmer kan tænkes ind i forhold til en professionsammenhæng (Hansen, 2008; Glerup, 2004). Hos Uffe Juul Jensen kan vi blive klogere på, hvordan filosofi kan praktiseres som ”*a science of categories*”, der kan fungere som en ”*critical reflection of science and practice*” (Juul Jensen, 1999). I forhold til en kritisk, reflektiv udforskning af forskellige professionsammenhænge, kan vi lade os inspirere af Mørcks og Nissens tilgang til praksisforskning som etablering af prototyper (Mørck & Nissen, 2005). Chris Johns beskriver, hvordan både meditation og kritisk teori kan anvendes med henblik på at det at blive en reflekterende praktiker (Johns, 2004). Endelig kan vi finde inspiration hos Reynolds og Vince, der i *Organizing Reflection* eksplicit tematiserer kollektiv refleksion indenfor rammerne af organisationer og praksisfællesskaber (Reynolds & Vince, 2004).

Arbejdet med den indre verden og de eksistentielle dybder, der er knyttet hertil – i kombination med den ydre verdens historiske, samfundsmæssige, kulturelle og institutionelle bindinger, vil formentlig give os mulighed for i fællesskab at erkende mere og mere af den kontekst, der omgiver det enkelte subjekt indefra såvel som udefra. En konstruktiv udvikling fordrer, at vi i fællesskab på samme tid har adgang til del og helhed, til mål såvel som midler, til det universelle såvel som det partikulære. For yderligere information om refleksion og pronesis, se venligst Bjelskou, 2008.

Anderledes ekspliciteret: I verden har vi generelt set behov for en etablering af balanceret konversation med os selv, hinanden og verden. Dette gælder naturligvis også i forhold til arbejdet med refleksion i professionsuddannelsesområdet.

Donna Haraway formulerer det således:

Our problem is how to have simultaneously an account of radical historical contingency for all knowledge claims and knowing subjects, a critical practice for recognizing our own "semiotic technologies" for making meanings, and a no-nonsense commitment to faithful accounts of a "real" world, one that can be partially shared and friendly to earth-wide projects of finite freedom, adequate material abundance, modest meaning in suffering and limited happiness. (Haraway, 1991, p. 184).

Konklusion

Indledningsvis satte vi os for at besvare spørgsmålet om, hvordan vi kunne systematisere og kvalificere vort arbejde med refleksion inden for professionsområdet. Velvidende at vi på artikelskrivningstidspunktet ikke kunne pege på en meget konkret løsning, satte vi os for at afdække nogle af de problematikker refleksionsarbejdet inden for professionsområdet er konfronteret med. For at undgå faldgruben idiosynkrasi har vi forsøgt at basere vore antagelser på centrale pointer i forskellige filosofers værker samt tydelige sammenfald imellem disse. Sigtet med fremhævelsen af sammenfaldet imellem centrale filosofiske pointer har også været at sikre, at artiklen inden for professionsområdet kan fungere som et kvalificeret afsæt for konkrete dialoger med henblik på videreudvikling af praksis med refleksion som redskab.

Ved hjælp af vore delkonklusioner, der i al enkelhed lyder: Mennesket besidder for det første en særlig refleksionskapacitet; for det andet er menneskets forhold til den ydre og den indre verden medieret; for det tredje synes refleksionens vilkår og udviklingspotentiale at være begrænset af en ubalance imellem subjektivitet og objektivitet; og for det fjerde synes ubalancen imellem subjektivitet og objektivitet at have politisk karakter og dermed at have indflydelse på professionsområdet, særligt i den uerkendte form – er vi nået frem til konklusionen: Sæt tempoet ned! En balanceret konversation inden for professionsområdet fordrer nemlig, at tempoet sættes ned, hvis refleksionen skal tilgodeses på gyldige vilkår.

Vort bud på en systematisering og kvalificering af arbejdet med refleksion inden for professionsområdet lyder derfor: Erkend først de vilkår refleksionen inden for professionsområdet er underlagt; en konkret besvarelse af spørgsmålet ligger nemlig i forlængelse heraf. Vi har med andre ord besvaret det første led af det spørgsmål, vi indledningsvist fremsatte; og vi har med udgangspunkt i Isabella Stengers filosofi forsøgt at pege på et svar til andet led af spørgsmålet – uden konkret at pege på, hvordan vi skal sætte tempoet ned. Kort sagt: Vi har besvaret den erkendelsesteoretiske del af spørgsmålet vedrørende de vilkår professionsområdet er underlagt – og overlader nu besvarelsen af den normative del: Hvordan kommer vi videre herfra? – til andre. Idet vi kun har antydnet, hvor inspiration til mulige besvarelser på spørgsmålet: Hvordan tempoet kan sættes ned? – kan findes.

Litteratur

Aristoteles: *Den nikomakæiske etik*, oversat af Niels Møller (1936), Det lille Forlag, 1995

Bjelskou, Jesper: "Mindmapping phronetic reflection", i Delmar, C. & Johns, C. (red.): *The Good, the Wise and the Right Clinical Nursing Practice*, Aalborg Hospital, Aarhus University Hospital, 2008, pp. 193-202

Brookfield, Stephen: *Becoming a critically reflective teacher*, Jossey-Bass, 1995

Dreyfus, Hubert & Dreyfus, Stuart: *Mind Over Machine*, Oxford, Blackwell, 1986

Fauske, Halvor et. al.: *Utakter - Om helse- og socialfaglig kompetanse i utdanning og praksis*, Polen, Norsk Gyldendal Akademisk, 2006

Frankfurt, Harry G. (1988): *The Importance of What We Care About – Philosophical Essays*, Cambridge University Press, 1997.

Gleerup, Jørgen: "Viden(skab)steori", i Hansen, N. B. & Gleerup, J. (red.): *Videnteori, professionsuddannelse og professionsforskning*, Syddansk Universitets Forlag, 2004, pp. 83-118

Hansen, Finn Thorbjørn: *At stå i det åbne - dannelse igennem filosofisk undren og nærvær*, Hans Reitzels Forlag, 2008

Haraway, Donna J.: *Simeans, Cyborgs and Women – the Reinvention of Nature*, Free Associations Books/ London, 1991

Hermann, Stefan: "Er forskning altid akademisk eller universitær?", *Dagbladet Information*, 31. Maj, 2008

Højholt, Charlotte: "Præsentation af praksisforskning", i Højholt, C. (red.) *Forældre-samarbejde – forskning i fællesskab*, Dansk Psykologisk Forlag, 2005, pp.23-46

Jensen, Uffe Juul: "Categories in Activity Theory: Marx's Philopsy Just-in-time", i Chaikling, S., Hedegaard, M.& Jensen, U. J. (red.): *Activity Theory and Social Practice: Cultural-Historical Approaches*, Aarhus University press, 1999

Jensen, Uffe Juul: "Humaniora som sundhedsvidenskab" i Jensen, U.J., Fink, H. & Lystbæk, C.T. (red.): *Humaniora og sundhedsvidenskab*, Philosophia, 2002, pp. 9-39

Jensen, Uffe Juul: ”Humanistisk sundhedsforskning – introduktion til bogens temaer”, i Jensen, U. J., Qvesel, J. & Andersen, P. F.: *Forskelle og forandring – bidrag til humanistisk sundhedsforskning*, Philosophia, 1996, pp. 9-23

Jensen, Uffe Juul: *Practice & Progress – A Theory for the Modern Health-care System*, Blackwell Scientific Publications, 1987

Johns, Christopher: *Becoming a Reflective Practitioner*, Blackwell Publishing, (2000), 2004, 2. udg.

Latour, Bruno: *Politics of Nature – How to Bring the Sciences Into Democracy*, Harward University Press, 2004

Latour, Bruno: *We Have Never Been Modern*, Harward University Press, 1993

Mezirow, Jack: ”How critical reflection triggers transformative learning”, i Mezirow, J.: *Fostering Critical Reflection in Adulthood - A Guide to Transformative and Emancipatory Learning*, Jossey-Bass, 1990, pp. 1-20

Mørck, Line Lerche og Nissen, Morten: ”Praksisforskning - Deltagende kritik mellem mikrofonholderi og akademisk bedreviden”, i Jensen, T. B. & Christensen, G. (red.): ”*Psykologiske og pædagogiske metoder*”, Roskilde Universitets Forlag, 2005, pp. 123-153

Nagel, Thomas: *The View from Nowhere*, Oxford University Press, 1986

Nergård, Jens – Ivar et al.: Praktisk kundskab – som erfaring og som forskningsfelt. HBO – rapport 10/2005. PhD utvalget ved Profesjonshøgskolen, Høgskolen i Bodø, 2005

Nussbaum, Martha: *Cultivating Humanity – a Classical Defence of Reform in Liberal Education*, Boston, Harward University Press, 1997

Platon: *Staten*, Platonselskabets Skriftserie, Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, 1983, 1996, 5. opl.

Reynolds, Michael & Vince, Russ: *Organizing Reflection*, Ashgate, 2004

Sartre, Jean-Paul (1943): *Being and Nothingness*, oversat fra *L'êtré et le néant* af Barnes, E. Hazel, Rutledge London, 1958, 1998

Sartre, Jean-Paul (1946): *Eksistentialisme er en humanisme*, oversat fra *L'existentialisme est un humanisme* af Anders Thuborg, Hans Reitzels Forlag, 1992, 1997, 4. udg.

Schön, Donald A.: *The Reflective Practitioner – How Professionals Think in Action*”, Arena, 1995

Senge, Peter. et. al.: *Skabende nærvær - om nutidsforståelse og fremtidsvisioner – at gå ind i nuet for at forme fremtiden*, Klim, 2007

Scharmer, C.O.: *Theory U – Leading from the future as It Emerges*”, Society for Organizational Learning, Massachusetts, Cambridge, 2007

Stengers, Isabelle: *For en demokratisering av videnskapene*, Spartacus Forlag AS, Oslo, 1999. Oversatt og med etterord af ragnar B. Myklebust. Originaltitel: *Sciences et pouvoirs. Faut-il en avoir peur?*

Stengers, Isabelle: “The cosmopolitical proposal”, i Latour, B. & Weibel, P. (red.): *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, 2005, pp. 994-1003

Wackerhausen, Steen: ”Erfaringsrum, handlingsbåren kundskab og refleksion”, *Refleksion i praksis, Skriftserie nr. 1/2008*, RUML, Institut for filosofi og idehistorie, Aarhus Universitet, 2008

Wackerhausen, Steen: *Humanisme, uddannelse og professionsidentitet i sundhedsområdet*, Hans Reitzels Forlag, 2002

Wackerhausen, Steen: ”Professionsidentitet, sædvane og akademiske dyder”, i Hansen, N. B. & Glerup, J. (red.): *Videnteori, professionsuddannelse og professionsforskning*, Syddansk Universitets Forlag, 2004, pp.13-29